

تأملی در کتاب شهر یور ۲۰ و مطبوعات ایران



پیدایی جنگ جهانی دوم و اهمیت آن
کشورهای اشغال کننده ایران (دوبه خصوص
انگلستان و شوروی برای جغرافیای ایران قایل
بودند، وابستگان مطبوعاتی این دو کشور
بر آن داشته بود تا در امور مربوط به
مطبوعات ایران دقت بیشتری داشته باشند
و ضمن رسیدگی به جرایمی که خود در
ایران می سازند، جرایم دیگر را نیز
مادی و معنوی کنند و دیگر نشریات را نیز
تحت نظر داشته باشند.

- شهر یور ۲۰ و مطبوعات ایران
- پروفیسور الول ساتن، دکتر گونل کهن
- مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، ۱۳۸۰

درباره جنگ جهانی دوم و سالهای بحرانی ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶

نخستین جرقه جنگ جهانی دوم وقتی زده شد که آلمانها در اول سپتامبر ۱۹۳۹ (دهم شهریور ۱۳۱۸) با حمله ای برق آسا، لهستان را به تصرف خود درآوردند و متعاقب آن نیز با اعلام رسمی جنگ انگلیس و فرانسه با آلمان که در سوم سپتامبر ۱۹۳۹ (دوازدهم شهریور ۱۳۱۸) صورت گرفت، شعله های این جنگ زبانه کشید. دو سال پس از آغاز جنگ جهانی دوم یعنی در تاریخ ۲۵ اوت ۱۹۴۱ (سوم شهریور ۱۳۲۰) شعله های این جنگ دامنگیر کشور ما نیز گردید. نیروهای اتحاد جماهیر شوروی و دولت انگلستان، با وجود اعلام بی طرفی دولت ایران، از شمال و جنوب کشور ما را مورد حمله قرار دادند و ضمن

بود. در این خصوص باید یادآور شد که ملت ما هرگز فراموش نخواهد کرد که چگونه در شهریور ۱۳۲۰، دو دولت انگلستان و روسیه با همیاری امریکا و دیگر متفقین اقدام به اشغال ایران کردند و بدین وسیله، خودکامهای را از سلطنت ساقط ساختند و دست نشاندهای را بر مصدر امور قرار دادند. همچنین تاریخ ایران، این را نیز در حافظه خود جای داده است که اوضاع و احوالی که منجر به اشغال ایران گردید، جامعه را به سمت یک ناسیونالیسم ایرانی که نهضت ملی مصدق برآمده از آن بود هدایت کرد که نتیجه آن، ملی شدن صنعت نفت ایران بود.

در این دوره، با وجود فشارهایی که از جانب حکومت و نیروهای اشنالگر بر مطبوعات وارد می گردید، مطبوعات متعددی در حیات اجتماعی ایران نمایان شدند. بدیهی است که در حکومتهایی که احزاب و گروههای سیاسی امکان فعالیت جدی ندارند، انتشار جرایم، تنها ابزار مؤثر در بیان خواسته های سیاسی به شمار می آید. این مسئله، در دوره هایی از تاریخ ایران، انگیزه های اساسی برای بسیاری از افراد با دیدگاههای

بمباران شهرهای مختلف، اقدام به پیشروی در خاک آن کردند.

نتیجه این اقدام، تصرف تهران به دست قوای متفقین در نیمه نخست شهریور ۱۳۲۰ بود. پس از تصرف تهران، رضاشاه تحت فشار نیروهای متفقین در تاریخ ۲۵ شهریور ۱۳۲۰ استعفانامه خود مبنی بر کناره گیری از سلطنت را اعلام و به اجبار سلطنت را به پسرش محمدرضا پهلوی تفویض کرد.

کناره گیری رضا شاه از سلطنت، تأثیری بر خروج نیروهای بیگانه نگذاشت و ایران همچنان در اشغال نیروهای متفقین باقی ماند. پس از چند سال، متفقین زمان تخلیه ایران را دوم مارس ۱۹۴۶ (۱۲ اسفند ۱۳۲۴) اعلام کردند که این وعده تا ماهها پس از زمان اعلام شده عملی نگردید. نیروهای متفقین، در مجموع، ایران را تا مدت پنج سال در اشغال خود داشتند که یک سال آخر آن پس از اعلام پایان جنگ جهانی دوم بود. اشغال ایران به دست متفقین و اجبار آنان در استعفای رضا شاه از قدرت، ناشی از یک خلأ قدرت تمام عیار در ساختار سیاسی ایران آن روز

متفاوت بوده است تا فعالیتهای سیاسی خود را از طریق مطبوعات دنبال کنند.

بنابراین، پایان حکومت رضاشاه، یعنی ۲۵ شهریور ۱۳۲۰، را می‌توان سرآغاز آرایشهای سیاسی جدید در مطبوعات ایران به شمار آورد. این آرایش سیاسی را این‌گونه می‌توان توصیف کرد که نیروهایی که در طی دو دهه حکومت رضاشاه سرکوب شده بودند، مجدداً به صحنه سیاسی آمدند تا از طریق مطبوعات، نمایندگی قشرها و گروههایی از جامعه را در توزیع قدرت و تصمیم‌گیریهای سیاسی عهده‌دار شوند.

این نیز گفته آید که همه نشریات این دوره مشتمل بر نشریات سیاسی نیست؛ بلکه بخش قابل توجهی از نشریات این دوره نشریاتی با علقه‌های غیرسیاسی است. علاوه بر این، در این دوره، نشریات متعددی نیز توسط متفکین و کشورهای محور منتشر شده است که اهداف تبلیغاتی دوره جنگ را در دستور کار خویش داشته‌اند.

دربارهٔ الول ساتن و کتاب تألیفی وی

الول ساتن یکی از مأموران سیاسی دولت انگلستان در ایران بود. او در طی سالهای ۱۳۲۲ تا ۱۳۲۶ ابتدا به سمت کارمند شرکت نفت انگلیسی و ایران و سپس وابسته مطبوعاتی سفارت انگلستان در ایران مشغول کار بود. وی بنا بر وظیفه‌ای که از طرف سفارت انگلستان در باب ثبت و ضبط مطبوعات ایران داشته به ناگزیر، مطالعاتی را نیز پیرامون مطبوعاتی که پس از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ در ایران منتشر شده به عمل آورده که بعدها در سال ۱۹۶۸ میلادی (برابر با ۱۳۴۷ خورشیدی) آن را در طی مقاله مفصلی با عنوان «مطبوعات ایران از سال ۱۹۴۱ تا ۱۹۴۷» در مجله «انستیتوی ایران‌شناسی انگلستان» به چاپ رسانده است.

از زمان پیدایی جراید در ایران، پیوسته این مطبوعه مورد توجه و دقت کشورهای قدرتمند جهان و به‌ویژه وابستگان مطبوعاتی آنان بوده است. این نکته از خلال گزارشهایی که کنسولگری‌های این کشورها به مقامات عالی رتبه خود ارائه داده‌اند به دست می‌آید، در این خصوص می‌توان به منابع اسنادی منتشر شده و اسناد موجود در مراکز اسنادی کشور مراجعه کرد.

پیدایی جنگ جهانی دوم و اهمیتی که کشورهای اشغال‌کننده ایران و به‌خصوص انگلستان و شوروی برای جراید ایران قابل بودند، وابستگان مطبوعاتی این دو کشور را بر آن داشته بود تا در امور مربوط به مطبوعات ایران دقت بیشتری داشته باشند و ضمن رسیدگی به جرایدی که خود در ایران منتشر می‌سازند، جراید جیره‌خوار

مطبوعات ایران

از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۹

بافتصام

— احزاب سیاسی ایران بعد از شهریور ۱۳۲۰
— سیری در قوانین مطبوعات ایران از مصر
— مشروطه تا زمان حال

تألیف
دکتر حسین ابوترابیان



شماره ۱۳۲۰

را تغذیه مادی و معنوی کنند و دیگر نشریات را نیز تحت نظر داشته باشند.

از همین منظر لازم بوده است تا کشوری چون انگلستان یک یا چند نسخه از جراید آن دوران را در آرشیوهای خود نگهداری کند که نتیجه آن تهیه و تدوین فهرستی بوده که وابسته مطبوعاتی سفارت انگلستان یعنی الول ساتن ارائه داده است. این فهرست با وجود کاستیهای فراوانش یکی از منابع بارز در شناخت جراید منتشر شده در سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ به شمار می‌آید.

از جمله ویژگیهای نشریات این دوران تحریک‌آمیز بودن آنان بوده است؛ به گونه‌ای که واکنش سفارتخانه‌های انگلستان و شوروی را به همراه داشته است. برای نمونه، آنچه که از اسناد موجود در «اداره کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس‌جمهور» برمی‌آید این است:

«نخستین واکنش جدی به فعالیت و عملکرد مطبوعات، واکنش سفارتخانه‌های انگلستان و شوروی بود که در سالهای آغازین دهه بیست با آلمان و متحدین در جنگ بودند. سفارت انگلستان توجه اولیای وزارت امور خارجه را به این موضوع متوجه می‌ساخت که بعضی از روزنامه‌های محلی مستقیماً اخبار بی‌سیم را دریافت نموده و بدون سانسور در روزنامه‌های خود درج می‌نمایند. سفارت شوروی هم از محتوای برخی مطبوعات ناراضی بود. مثلاً کاریکاتور روزنامه‌ای را اهانت نسبت به استالین می‌دانست. سفارتخانه‌های انگلستان و شوروی همواره به بهانه این که مطبوعات ایران اسرار جنگی را فاش می‌کنند و مطالب ناروا و توهین‌آمیزی علیه آنها به چاپ می‌رسانند، نسبت به عملکرد و محتوای مطبوعات معترض و خواهان اعمال نظارت و سانسور جدی بودند.»

متن اسنادی از این نمونه را می‌توان در کتاب اسنادی از مطبوعات ایران (۱۳۲۰-۱۳۴۰ هـ . ش) از انتشارات «اداره کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس‌جمهور مطالعه کرد.»

نگاهی به سه ترجمه از فهرست الول ساتن چنانکه پیشتر مذکور افتاد، فهرست الول ساتن برای نخستین بار در سال ۱۹۶۸ میلادی (۱۳۴۷ خورشیدی) در مجله «انستیتوی ایران‌شناسی انگلستان» به چاپ رسیده است.

در سطور زیر، درخصوص سه ترجمه‌ای که تاکنون از این کتاب منتشر شده است، به ترتیب سال ترجمه، سخن خواهیم گفت. در بیان دو ترجمه نخستین که سالها پیش به چاپ رسیده است به ایجاز مطالبی خواهیم گفت و دربارهٔ سومین ترجمه که در اواخر سال ۱۳۸۰ چاپ شد، به طور مفصل مطالبی توضیح داده خواهد شد.

ترجمه نخست (مترجم: دکتر حسین ابوترابیان)

در حدود ۱۳ سال پس از انتشار فهرست الول ساتن، برای نخستین بار، ترجمه‌ای از این اثر به قلم دکتر حسین ابوترابیان در روزنامه اطلاعات به چاپ رسید. این ترجمه به صورت پایایی و در ۴۹ قسمت از تاریخ ۱۲ مرداد ۱۳۵۹ به بعد منتشر گردید.

انتشار این اثر در روزنامه اطلاعات، برخی از مطلعان جراید را بر آن داشت تا در کاملتر شدن آن، مترجم را یاری کنند که نتیجه آن انتشار تکمیل شده آن به صورت یک کتاب مستقل است که البته مترجم، ضمیمه‌هایی را نیز بدان افزوده است. مشخصات کامل این کتاب چنین است:

مطبوعات ایران از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ (به انضمام: احزاب سیاسی ایران بعد از شهریور ۱۳۲۰ [و] سیری در قوانین مطبوعات ایران از صدر مشروطه تا زمان حال) / گردآورنده [و مترجم]: دکتر حسین ابوترابیان. چاپ اول: تهران، انتشارات اطلاعات، (۱۳۶۶)، ۱۳۵۱ ص.

یادآور می‌شود، ترجمه فهرست الول ساتن در صفحات ۱۹ تا ۱۷۶ درج شده که ضمن آن مشخصات ۱۱۸ عنوان نشریه جدید نیز افزون شده است.

آقای ابوترابیان درخصوص ترجمه خود چنین توضیح می‌دهد:

«الول ساتن در فهرست خود نام ۴۶۴ نشریه را ذکر کرده که مشخصات اغلب آن‌ها نیز ناقص است. ولی در فهرست موجود علاوه بر آنکه نام ۱۱۸ نشریه اضافه شده، نواقص و اشتباهات کار الول ساتن نیز رفع گردیده و در موارد متعددی توضیحات قابل استفاده‌ای نیز افزوده شده است.»

اشتباهها و نواقص

۱. بر اثر سهو یا خطای ناشر، نام نویسنده اصلی کتاب، در روی جلد و در شناسنامه کتاب آورده نشده و فقط نوشته شده است: «گردآورنده دکتر حسین ابوترابی» و حال آن که علاوه بر آوردن نام نویسنده کتاب می‌بایست نوشته می‌شد: «گردآورنده و مترجم...»

۲. کتابهایی که مشتمل بر شناسنامه و راهنمای مطبوعات ایران است، در عین مفید بودن، غالباً از یک مشکل اساسی رنج برده‌اند و آن این که در ثبت برخی از جراید، دقت کافی صورت نگرفته است. به همین دلیل است که ابوترابی‌ان اذعان دارد که نواقص و اشتباههای کار الول ساتن را برطرف کرده است. با این حال وی توضیح نمی‌دهد که اشتباهها کجا بوده و اسناد و مدارک وی برای رفع اشتباهها چه بوده است.

۳. مترجم کتاب، ۱۱۸ عنوان نشریه جدید را بر فهرست ساتن افزوده است ولی توضیح نداده که منابع و مأخذ وی چه بوده یا اگر عناوینی از این نشریات را در کتابخانه‌ای دیده یا خود داشته، کدامها بوده است.

۴. مترجم برای مشخص نمودن ۱۱۸ عنوان نشریه‌ای که بر فهرست ساتن افزوده است، علامت ستاره را انتخاب کرده و در این خصوص در مقدمه کتاب آورده است: «نشریاتی که نام آنها با علامت مشخص شده در فهرست الول ساتن وجود نداشت و بعداً به آن اضافه گردید که روی هم رفته، تعداد نشریات اضافه شده بالغ بر ۱۱۸ می‌باشد.» ولی تعداد نشریاتی که علامت ستاره دارند ۱۱۵ عنوان است که این خود نشان از این دارد که ستاره‌گذاری سه نشریه از قلم افتاده است.

ترجمه دوم (مترجم: یعقوب آژند)

ادبیات نوین ایران (از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی) ترجمه و تدوین: یعقوب آژند. چاپ اول: تهران، انتشارات امیرکبیر، (۱۳۶۳).

این کتاب، مجموعه مقالاتی است ترجمه شده از نویسندگان مختلف که ترجمه فهرست الول ساتن نیز یکی از مطالب آن به شمار می‌آید. در مجموع، چیزی بر ترجمه این فهرست افزوده نشده و عنوانی نیز که برای آن انتخاب شده چنین است: مطبوعات ایران از سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ ش ترجمه فهرست الول ساتن در صفحات ۲۲۹ تا ۲۲۷ کتاب ادبیات نوین ایران آمده است.

ترجمه سوم (مترجم: دکتر گوئل کهن)

شهریور ۲۰ و مطبوعات ایران (پژوهشی در ساختار مطبوعات ایران ۱۳۲۶-۱۳۲۰) / پروفیسور الول ساتن؛ دکتر گوئل کهن - چاپ اول: تهران:

بخش چهارم

مطبوعات ایران از سال ۱۳۳۰ تا ۱۳۲۶ ش.

زین

ل. پ. الول - ساتن

فارسی، تا حد امکان، کمبودها و لغزشهای موجود در حاصل کار پژوهشی ساتن را جبران کنیم. خوشبختانه پس از هفت سال بررسی و تلاش همه جانبه در ایران و برخی دیگر از کشورها، افزون بر اصلاح یا تکمیل اطلاعات ارائه شده درباره نشریات موجود در فهرست پروفیسور ساتن، موفق به دستیابی و شناخت تعداد ۹ نشریه غیر فارسی و ۱۵۴ روزنامه یا مجله فارسی مربوط به این دوره شدم که احتمالاً ساتن آنها را ندیده بوده است. بدین ترتیب، شمار روزنامه‌ها و مجلات منتشر شده در ایران طی سالهای ۲۶ - ۱۳۲۰ خورشیدی از رقم ۴۶۸ که ساتن اعلام داشته بود، به رقم ۶۳۱ افزایش می‌یابد. مشخصات مطبوعات مربوط به این مجموعه تکمیلی همراه با اصلاحات و اضافات اعمال شده بر فهرست ساتن، مجموعه کاملتری را فراهم ساخته است. حاصل کلی این بازنشاسی و پژوهش، کتابی است که اکنون با عنوان «شهریور ۲۰ و مطبوعات ایران» در دست دارید.

نکته مهم و مسلم این است که بی‌تردید، هنوز هم نمی‌توان ادعا کرد که این کتاب ارائه دهنده فهرست کاملی از مطبوعات ایران در خلال این دوره پرماجرا است. چه بسا در آینده با تداوم چنین پژوهشهایی نامهای دیگری را نیز بتوان بر این فهرست افزود.»

اشتباهها و اشکالات

۱. روی جلد کتاب

اشکالات کتاب عدیده است و از همان تصویر مندرج بر روی جلد کتاب آغاز می‌شود. کتابی که عنوان و محتوای آن به وضوح معلوم می‌دارد که موضوع آن پیرامون مطبوعاتی است که در فاصله سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ در ایران منتشر شده است، در صورت استفاده از تصاویر نشریات برای طرح روی جلد، لازم است که تصویری از نشریات همان سالها را ارائه کند.

تصویر چند نشریه‌ای که بر روی جلد این کتاب طراحی شده است، هیچ پیوندی با موضوع اصلی کتاب که نشریات سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ است ندارد.

مشخص‌ترین و چشمگیرترین تصویری که روی جلد این کتاب آمده، شماره اول از سال اول نشریه‌ای است یا نام آماده باش که تاریخ انتشار آن ۲۹ مهر ۱۳۲۹ است.

تصویری که در زیر این نشریه قرار گرفته است، شماره ۲۰ از سال اول نشریه‌ای است با نام، ایران امروز، ارگان رسمی حزب ایران امروز که در تاریخ ۱۲ مهر ۱۳۲۸ به چاپ رسیده است.

دو تصویر دیگر که فقط گوشه‌هایی از آنها دیده می‌شود یکی متعلق به روزنامه‌صور اسرافیل

سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، (۱۳۸۰)، ۲۳۹ ص.

پیش از آنکه بخواهیم درباره این ترجمه و برخی اشکالات و نواقص آن مطالبی بیان داریم، یادآور می‌شویم که حق تقدم در ترجمه این کتاب با دکتر حسین ابوترابی است. ترجمه ابوترابی‌ان و عناوینی از نشریاتی که بر آن افزون گردیده، با وجود اشکالات عدیده‌ای که دارد و ما نیز به ایجاز در سطور گذشته اشاره‌ای به برخی از آن موارد کرده‌ایم، باز هم حرف اول را می‌زند. چرا که همین کتاب بود که برای نخستین بار در معرفی نشریاتی افزون بر فهرست ساتن گام اول را برداشت و با معرفی ۱۱۸ عنوان نشریه جدید (با وجود پاره‌ای اشتباهها) فهرست ساتن را تکمیل کرده.

البته درباره ترجمه یعقوب آژند که ترجمه‌ای صرف است و از پس ترجمه حسین ابوترابی‌ان سربرآورده است صحبت خاصی نیست.

با این حال، آقای کهن با کم ارزش نشان دادن ترجمه آقای ابوترابی‌ان و بی‌آن که به تلاش وی در یافتن ۱۱۸ عنوان نشریه جدید اشاره‌ای داشته باشد، درباره این کتاب و آن ترجمه‌ی دیگر چنین می‌گوید:

«نکته‌ای که در اینجا باید متذکر شد، انتشار دو ترجمه جداگانه از فهرست پروفیسور ساتن به زبان فارسی است که هر یک دارای کاستیها و لغزشهایی است. به ویژه در یکی از آنها یا حذف برخی عبارات یا واژه‌ها، جهت‌گیری شخصی را به روشنی می‌توان مشاهده کرد.»

همچنین آقای کهن در جرابی و چگونگی این ترجمه و ویژگیهای آن این مطالب را بیان می‌دارد:

«بر آن شدم تا به کوششی نو در این زمینه بپردازم و ضمن برگرداندن متن از انگلیسی به

از جمله ویژگیهای
نشریات این دوران
تحریک آمیز بودن آنان
بوده است؛ به گونه‌ای که
واکنش سفارتخانه‌های
انگلستان و شوروی را به
همراه داشته است



هر نشریه‌ای برای خود تاریخی دارد. تولد و مرگی دارد. حوزه اطلاع‌رسانی خاصی دارد و در هر دوره‌ای از حیات خود بسته به طول عمر نشریه، نه تنها مدیران و گردانندگان خاصی ممکن است داشته باشد، بلکه ممکن است در روش و گرایش نشریه نیز تغییرات عمده‌ای صورت گرفته باشد. همچنین قطع نشریه، تعداد صفحات، فاصله انتشار، نوع چاپ و کاغذ هر نشریه در زمانهای مختلف ممکن است متغیر باشد و علاوه بر این، محل نگهداری نسخه‌هایی از این نشریه نیز می‌تواند متعدد باشد. اینها مواردی است که فهرست‌نگاران جراید می‌بایست در فهرستهای خود منظور کنند. ولی با این همه، فهرست‌نگاران هیچ توجهی به این مسائل معطوف نمی‌دارند و در قالبی خشک و بی‌روح فهرستهای خود را ارائه می‌دهند. تنها مزیت فهرست اول ساتن علاوه بر معرفی جراید سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶، این است که تا حدودی و در مواردی روش و گرایش نشریه را نیز مورد توجه قرار داده است.

الف. برخی اشتباهها در متن الول ساتن
۱. «آرزو»: الول ساتن درباره این نشریه

به این دوره شده» است. ولی توضیح نمی‌دهد که اشکالات اصلاح شده یا تکمیل اطلاعات ارائه شده، متکی بر چه اسنادی بوده و نیز توضیح نمی‌دهد که مأخذ نشریاتی که به آنها دستیابی و شناخت پیدا کرده چه بوده است. او اشاره‌ای به آن دسته از نشریاتی که در فهرست ابوتربایان اضافه شده و در فهرست وی نیز جای گرفته نمی‌کند یا توضیح نمی‌دهد که آن ۹ نشریه غیر فارسی را که تماماً به زبان کردی است از کتاب «روزنامه‌نگاری در کردستان» گرفته است. در مجموع، باید گفت که کتاب وی تعداد ۱۶۳ عنوان نشریه افزون بر فهرست ساتن دارد که از این تعداد ۱۱۸ عنوان آن پیشتر در فهرست ترجمه شده ابوتربایان آمده است و می‌ماند ۴۵ عنوان نشریه تازه یاب که از این تعداد نیز دو عنوان آن دوبار تکرار شده است.^۳ همچنین گفته آید، به دلیل این که در این کتاب، هیچ منبع و مأخذی مورد استناد قرار نگرفته، کتاب از داشتن کتابنامه نیز که می‌تواند مورد استفاده پژوهشگران قرار گیرد بی‌بهره است.

۴. اشتباههایی در معرفی برخی از جراید

و دیگری دولت علیه ایران است و قس علی هذا.

۲. شناسنامه کتاب

روی جلد کتاب و صفحه شناسنامه کتاب گویای این است که این کتاب دو نویسنده دارد. در صفحه شناسنامه کتاب نوشته شده است: «نویسندگان پروفسور الول ساتن، دکتر گوئل کهن»؛ و حال آن که نویسنده کتاب، جز الول ساتن شخص دیگری نیست و بنابراین لازم بود پس از نام نویسنده کتاب برای مثال نوشته می‌شد: «مترجم و گردآورنده: گوئل کهن» یا «مترجم و مصحح: گوئل کهن» یا «مترجم: گوئل کهن» که در مورد اخیر می‌توانست یک تیر دیگر نیز بر عنوان کتاب اضافه گردد و آن این که: «با توضیحات و اضافات مترجم».

۳. نیامدن نام مأخذ

مترجم بنا بر قول خود «پس از هفت سال بررسی و تلاش همه جانبه در ایران و برخی از کشورها، افزون بر اصلاح یا تکمیل اطلاعات ارائه شده درباره نشریات موجود در فهرست پروفسور ساتن، موفق به دستیابی و شناخت تعداد ۹ نشریه غیر فارس و ۱۵۴ روزنامه یا مجله فارسی مربوط

می‌نویسد: «آرزو/ صاحب امتیاز و مدیر مسئول: اسدالله میرسپاهی، سردبیر: شکوه اقدس میر سپاهی، یکمین شماره: ۱۰ اردیبهشت ۱۳۲۲...۱۵»

نسخه‌هایی از این نشریه که در آرشیو نگارنده موجود است، حکایت از این دارد که نخستین شماره این نشریه در تاریخ جمعه ۹ اردیبهشت ۱۳۲۲ منتشر شده است. شناسنامه این نشریه در همان نخستین شماره چنین معرفی شده است:

صاحب امتیاز و ناشر: اسدالله میر سپاهی، مدیر داخلی و دبیر: رکن‌الدین همایون فرخ، جای اداره: لاله‌زار، آبونه: سالیانه ۱۲۰ ریال (تک شماره ۲/۵ ریال).

بنابر آنچه که شماره‌های بعد نشان می‌دهد تا شماره ۱۷ (سه‌شنبه ۲۵ مرداد ۱۳۲۲) صاحب امتیاز و مدیر: اسدالله میر سپاهی و مدیر داخلی رکن‌الدین همایون فرخ بوده است. چند شماره‌ای نیز مدیر داخلی ندارد یا نام وی ذکر نمی‌شود. سپس از شماره ۳۰ به بعد، نام مدیر داخلی: شکوه اقدس میر سپاهی ذکر شده است.

۲. «اصفهان» الول ساتن سال تأسیس این نشریه را سال ۱۳۲۰ ذکر کرده است.^۳ در حالی که بنا بر موجودی کتابخانه ابن مسکویه اصفهان، شماره ۱ تا ۸۴ این نشریه در سال ۱۳۲۲ منتشر شده و شماره ۸۵ تا ۱۷۸ در سال ۱۳۲۳ و...»

۳. «بنفشه» الول ساتن تاریخ انتشار نخستین شماره این نشریه را ۴ اسفند ۱۳۲۵ ذکر کرده است.^۴ این در حالی است که یکی از روزنامه‌های چاپ تهران موسوم به هراز در شماره ۴۵ (مورخ جمعه ۱۲ بهمن ۱۳۲۴) خبر از رسیدن نسخه‌ای از این نشریه به دفتر روزنامه می‌دهد و می‌نویسد: «یکشنبه گذشته، مجله بنفشه به اداره روزنامه رسید. این مجله به مدیریت آقای مدن پور، رئیس دبیرستان فیروز بهرام با طرز زیبا و مقالات شیوایی منتشر می‌شود.»^۵

۴. «صبا» الول ساتن تاریخ انتشار نخستین شماره این نشریه را تیر ۱۳۲۲ اعلام کرده است.^۶ در حالی که محمود نفیسی نه تنها تاریخ انتشار نخستین شماره آن را جمعه ۱۴ مرداد ۱۳۲۲ ثبت کرده است، بلکه در توضیح بیشتری که در خصوص این نشریه ارائه می‌دهد می‌نویسد:

«صبا/ محل انتشار: تهران، دارنده امتیاز و نویسنده مسئول: ابوالقاسم پاینده، مدیر داخلی: ناصر کاتبی، ترتیب انتشار: هفتگی، تاریخ تأسیس: جمعه ۱۴ مرداد ۱۳۲۲. نخستین شماره روزنامه صبا روز جمعه چهاردهم مرداد ماه یک هزار و

سیصد و بیست و دو شمس برابر چهار شعبان یک هزار و سیصد و شصت و دو قمری در ۸ صفحه با قطع بزرگ و مصور به بهای پنج ریال منتشر شده است.»^۷

ب. برخی اشتباههایی که آقای گوئل کهن در پیوست تکمیلی خود آورده

۱. «باختر هفتگی» آقای کهن در پیوست تکمیلی خود که بر کتاب الول ساتن افزوده است، تاریخ انتشار نخستین شماره این نشریه را تابستان ۱۳۲۱ اعلام می‌دارد.^۸ در حالی که اولین شماره باختر هفتگی در تاریخ جمعه ۲ بهمن ۱۳۲۱ منتشر شده است.

بنا بر موجودی این نشریه در آرشیو نگارنده، پس از این که ۱۲۸ شماره باختر روزانه انتشار یافت، شماره ۱۲۹ آن، نخستین شماره باختر هفتگی تلقی گردید و از آن پس، شماره باختر روزانه با شماره باختر هفتگی پیایی می‌آمد. بدین معنا که شماره یک باختر هفتگی (شماره پیایی ۱۲۹ به شمار می‌آمد) و شماره ۱۳۰ تا ۱۳۴ باختر روزانه است و شماره ۱۳۵ دومین شماره باختر هفتگی است. این روش ادامه داشت تا شماره ۱۵۹ که در واقع ششمین شماره باختر هفتگی بود. از این شماره به بعد به وضوح شماره هفتگی آن اعلام می‌گردد و مثلاً نوشته می‌شود: «شماره مسلسل ۱۵۹، شماره هفتگی ۶ (شنبه ۸ اسفند ۱۳۲۱)» و این روش ادامه می‌یابد.

۲. «پیام کاوه» آقای کهن تاریخ انتشار نخستین شماره این نشریه را سال ۱۳۲۳ ذکر کرده است.^۹ ولی آقای فرید قاسمی می‌نویسد:

«شماره ۱، شنبه ۲۷ اسفند ۱۳۲۲، تحت نظر هوشنگ عسکری. شماره نخست پیام کاوه در چهار صفحه به قطع ۱۶×۲۴ در چاپخانه داد تهران طبع شده است.»^{۱۰}

۳. «شیبوری» آقای کهن این نشریه را در شمار نشریات چاپ ایران به شمار آورده است. ۲۵ در حالی که این نشریه را دولت انگلستان در بمبئی چاپ می‌کرد و در ایران نیز توزیع می‌گردید.^{۱۱}

۴. «نور دانش» آقای کهن از یک عنوان نشریه نور دانش یاد کرده که توسط انجمن تبلیغات اسلامی انتشار می‌یافته و نخستین شماره آن در خرداد ۱۳۲۶ منتشر شده است.^{۱۲} در حالی که انجمن تبلیغات اسلامی چندین نشریه منتشر می‌کرد که از آن جمله‌اند: نور دانش (هفتگی)؛ نور دانش (ماهانه)؛ سالنامه نور دانش و نشریه برادری اسلامی در جهان. در خصوص این نشریات که در فهرست ساتن و پیوست تکمیلی

آقای کهن نیامده است، در سطور زیر با عنوان «چند نشریه تازه یاب» به اختصار توضیحاتی خواهد آمد.

چند نشریه تازه یاب

بدون شک یافتن نشریات ناشناخته‌ای که به زبان فارسی و غیرفارسی در دوره‌های مختلفی از تاریخ ایران انتشار یافته، کاری با ارزش و درخور توجه است. ولی این ارزش، زمانی جایگاه حقیقی خود را باز خواهد یافت که پژوهشگرانی که موفق به بازیافت نشریات تازه‌ای می‌شوند، اسناد و منابع خود را به دقت تمام ارائه دهند.

در خصوص نشریات تازه یاب سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ که در تکمیل فهرست الول ساتن قرار می‌گیرد، این نیز گفته آید که آقای ابوترابی‌ان ۱۱۸ عنوان نشریه تازه یاب به آن فهرست افزوده و آقای گوئل کهن نیز در ترجمه خود ۱۶۳ عنوان نشریه تازه یاب معرفی کرده که البته ۱۱۸ عنوان آن پیشتر توسط آقای ابوترابی‌ان ثبت شده است. بنابراین، باید گفت در کتاب آقای کهن ۴۵ نشریه تازه یاب وجود دارد.

متأسفانه آقای ابوترابی‌ان و آقای کهن در بازیافت نشریات جدید، منابع و مأخذ خود را ارائه نکرده‌اند که این خود بزرگترین ایرادی است که بر نشریات تازه یاب آنان وارد است.

در سطور زیر ۳۳ عنوان نشریه تازه یاب که افزون بر نشریات ثبت شده در کتاب ابوترابی‌ان و گوئل کهن است و در واقع، تکمله‌ای بر نشریات سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶ به شمار می‌آید معرفی می‌گردد.

الف. نشریات فارسی

۱. آریا / صاحب امتیاز و مدیر: احمد زاده، دهقان، سردبیر: حبیب‌الله آقازاده، محل انتشار: تبریز، سال تأسیس: ۱۳۲۰، محل نگهداری: یک نسخه از این نشریه که در تاریخ دهم مهر ۱۳۲۰ انتشار یافته در کتابخانه مدنی تبریز (خانه مطبوعات) موجود است.^{۱۳}

۲. آهنگ امروز/ مدیر مسئول: عباس پیشوایی، محل انتشار: قم، سال تأسیس: ۱۳۲۴. از این نشریه بیش از یک شماره انتشار نیافت.^{۱۴}

۳. اخبار روزانه/ مدیر مسئول: حسین نیک روان، محل انتشار: رشت، سال تأسیس: حدود ۱۳۲۱، این که به طور دقیق چند شماره از این نشریه منتشر شده است معلوم نیست. قدر مسلم این است که ۱۴ شماره از آن انتشار یافته است.^{۱۵}

۴. آبران هفتگی / صاحب امتیاز و مدیر: رهنما، مدیر داخلی: محمود پورشالچی، محل

انتشار: تهران، سال تأسیس: ۱۳۲۶. شماره نخست این نشریه در اول آبان ۱۳۲۶ در ۲۸ صفحه انتشار یافته است.^{۳۱}

۵. برادری اسلامی در جهان / صاحب امتیاز: انجمن تبلیغات اسلامی، محل انتشار: تهران، ترتیب انتشار: ماهانه، سال تأسیس: ۱۳۲۶.^{۳۲}

۶. دهقان امروز / صاحب امتیاز و مدیر مسئول: حیدر سرداری خورهشتی، محل انتشار، قزوین، ترتیب انتشار: هفته‌نامه، سال تأسیس: ۱۳۲۰.^{۳۳}

۷. سالنامه فرهنگ خوزستان / محل انتشار: اهواز، سال تأسیس: ۱۳۲۲. این سالنامه برای نخستین بار در سال تحصیلی ۱۳۲۱ - ۱۳۲۲ در اهواز انتشار یافت. تاریخ انتشار سومین شماره آن نیز سال تحصیلی ۱۳۲۵ - ۱۳۲۶ بوده است.^{۳۴}

۸. سعادت قزوین / صاحب امتیاز و مدیر مسئول: سید ابوالقاسم مجابی، محل انتشار: قزوین، ترتیب انتشار: هفته‌نامه، سال تأسیس: ۳۵۱۳۲۵

۹. سعادت ملی / مدیر: دکتر مهتاش، محل انتشار: کرمانشاه، سال تأسیس: ۱۳۲۲.^{۳۵}

۱۰. شعله / محل انتشار: تبریز، سال تأسیس: ۱۳۲۰.^{۳۶}

۱۱. ضیاء ایران / سال تأسیس: ۱۳۲۱. نسخهای از شماره نخست این نشریه که به تاریخ ۱۵ آذر ۱۳۲۱ منتشر شده در آرشیو کتابخانه دانشگاه پرینستون موجود است.^{۳۷}

۱۲. کودکی / مدیر: روحانی، سال تأسیس: ۱۳۲۳.^{۳۸}

۱۳. کیوان / محل انتشار: بابل، ترتیب انتشار: سالنامه، سال تأسیس: پیش از ۱۳۲۲.^{۳۹}

۱۴. مجموعه راهنمای کتاب / ناشر: شرکت نسبی علی‌اکبر علمی و شرکا، محل انتشار: تهران، سال تأسیس: ۱۳۲۵. شماره نخست این نشریه در آذر ۱۳۲۵ و به قیمت ۵ ریال منتشر شده است.^{۴۰}

۱۵. مهرگان (ارگان جامعه لیسانسیه‌های دانشسرای عالی) / مدیر و صاحب امتیاز: محمد درخشش، سردبیر: عبدالحسین زرین‌کوب، مدیر داخلی: منوچهر محمودی، محل انتشار: تهران، ترتیب انتشار: هفته‌نامه، سال تأسیس: ۱۳۱۸. قدر مسلم این است که تا بهمن ۱۳۲۱ در حال انتشار بوده است.^{۴۱}

۱۶. ندای ایران / صاحب امتیاز و مدیر: نصرت الملوک کشمیری زاده، سرپرست: مجدمرضا کشمیری‌زاده، محل انتشار: شیراز، ترتیب انتشار: هفتگی، سال تأسیس: ۱۳۲۶.^{۴۲}

۱۷. ندای ترقی / محل انتشار: مشهد، سال تأسیس: ۱۳۰۸، این نشریه پس از یک روز تعطیلی در فاصله سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۳۲ مجدداً منتشر شده است.^{۴۳}

۱۸. نشریه دبیرستان حکیم نظامی / مدیر: عباس پیشوایی، محل انتشار: قم، سال تأسیس: ۱۳۲۵. نخستین شماره این نشریه در آبان ۱۳۲۵ منتشر شد؛ ولی پس از سه شماره در بهمن ۱۳۲۵ تعطیل گردید.^{۴۴}

۱۹. ندای مطبوعات / صاحب امتیاز: عمادزاده، مدیر: محمدباقر نجفی، محل انتشار: اصفهان، ترتیب انتشار: هفتگی، سال تأسیس: ۱۳۲۵.^{۴۵}

۲۰. نور دانش، سالنامه / ناشر: انجمن تبلیغات اسلامی، محل انتشار: تهران، ترتیب انتشار: سالنامه، سال تأسیس: ۱۳۲۵.^{۴۶}

۲۱. نور دانش، ماهانه / ناشر: انجمن تبلیغات اسلامی، صاحب امتیاز و مدیر: عطاءالله شهاب پور، سردبیر: محمد صادق شکور، محل انتشار: تهران، ترتیب انتشار: ماهانه، سال تأسیس: ۱۳۲۶.

نخستین شماره این نشریه در خرداد ۱۳۲۶ در ۴۸ صفحه منتشر شده است.^{۴۷}

۲۲. نور دانش، هفتگی / ناشر: انجمن تبلیغات اسلامی، صاحب امتیاز و مدیر: عطاءالله شهاب پور، سردبیر: محمد صادق شکور، محل انتشار: تهران، ترتیب انتشار: هفتگی، سال تأسیس: ۱۳۲۶. نخستین شماره این نشریه در تاریخ پنجشنبه ۲ مهر ۱۳۲۶ در ۲۸ صفحه منتشر شده است.^{۴۸}

ب. نشریات آذری

۲۳. ادبیات صحیفه سی / مدیر: محمد بی‌ریا، محل انتشار: تبریز، سال تأسیس: حدود ۱۳۲۳. شماره ۲۲ این نشریه در اوایل سال ۱۳۲۴ منتشر شده است.^{۴۹}

۲۴. ستاره آذربایجان / محل انتشار: تبریز، ترتیب انتشار: هفتگی، سال تأسیس: ۱۳۲۳. در صفحه اول یکی از شماره‌های آن که در تاریخ یکشنبه ۱۲ فروردین ۱۳۲۴ منتشر شده، این عبارت آمده است: «بو روزنامه جبهه آزادی عضو بدور» یعنی این روزنامه عضو جبهه آزادی است.^{۵۰}

ج. نشریات ارضی

۲۵. آشناتانک [کار] / محل انتشار: تهران، سال تأسیس: ۱۹۴۶. این روزنامه سیاسی - اجتماعی و ادبی بوده و در بین سالهای ۱۹۴۶ - ۱۹۴۷ م. در ۴ صفحه و در قطع ۵*۲۵ سانتیمتر منتشر شده است.^{۵۱}

۲۶. تساخاول [جاروی دسته‌دار] / صاحب امتیاز و سردبیر: پرواند میرزاییان، محل انتشار:

تهران، سال تأسیس: ۱۹۴۳. این نشریه طنز در بین سالهای ۱۹۴۳ - ۱۹۴۴ م. در ۱۸ تا ۲۰ صفحه و در قطع ۱۸*۲۲ و ۲۲*۲۳ سانتیمتر منتشر شده و بیش از ۸ شماره نیز انتشار نیافته است.^{۵۲}

۲۷. کامک [اراده] / سردبیر: سامیول خاجیکیان و بابگن چوگاسزیان، محل انتشار: تبریز، ترتیب انتشار: دو هفته‌نامه، سال تأسیس: ۱۹۳۹. این نشریه در بین سالهای ۱۹۳۹ تا ۱۹۴۲ م. در ۳۶ صفحه و در قطع ۱۶/۵*۲۱/۵ سانتیمتر انتشار یافته است.^{۵۳}

۲۸. گارون [بهار] / محل انتشار: تهران، سال تأسیس: ۱۹۴۵ م. از این نشریه که ویژه نوجوانان بود بیش از دو شماره منتشر نشده است. ۵۵.

۲۹. گیتوتیون یو آروست [علم و هنر] / ناشر: انجمن فارغ‌التحصیلان آرامنه ایران، سال تأسیس: ۱۹۴۶.^{۵۴}

۳۰. لویس [نور] / سردبیر: هوسپ طاطااوسیان، محل انتشار: تهران، سال تأسیس: ۱۹۴۳. این مجله ادبی و علمی در بین سالهای ۱۹۴۳ تا ۱۹۴۵ در ۶۴ تا ۸۰ صفحه و در قطع ۱۷/۵*۲۶ سانتیمتر به چاپ رسیده است.^{۵۵}

۳۱. نور آغیور / مدیر: آندره دراوهانیان و وستانیک هوانسیان، محل انتشار: تهران، سال تأسیس: ۱۹۴۱. مجله‌ای رنگی که ویژه کودکان بوده است.^{۵۶}

۳۲. هاگا فاشیست [ضد فاشیست] / ارگان کمیته ضد فاشیست آذربایجان، سردبیر: داود گیورکیان، محل انتشار: تبریز، ترتیب انتشار: هفته‌نامه، سال تأسیس: ۱۹۴۳. این هفته‌نامه در بین سالهای ۱۹۴۳ تا ۱۹۴۵ در ۲ تا ۴ صفحه منتشر شده است.^{۵۷}

۳۳. دلی نیوز بوطن Daily News Bulletin / ناشر: سرکنسولگری بریتانیا در بوشهر، سردبیر: پرویز رائین، محل انتشار: بوشهر، ترتیب انتشار: روزانه، سال تأسیس: ۱۳۲۱. این روزنامه از اواسط سال ۱۳۲۱ تا نیمه دوم ۱۳۲۴ منتشر شده و تعداد صفحات آن بین ۲ تا ۴ صفحه بوده است.^{۵۸}

د. نشریه انگلیسی

۳۳. دلی نیوز بوطن Daily News Bulletin / ناشر: سرکنسولگری بریتانیا در بوشهر، سردبیر: پرویز رائین، محل انتشار: بوشهر، ترتیب انتشار: روزانه، سال تأسیس: ۱۳۲۱. این روزنامه از اواسط سال ۱۳۲۱ تا نیمه دوم ۱۳۲۴ منتشر شده و تعداد صفحات آن بین ۲ تا ۴ صفحه بوده است.^{۵۹}

پی نویس‌ها

۱. Elwell - sutton, L.P.

۲. The Iranian Press ۱۹۴۱ - ۱۹۴۷

۳. IRAN: Journal of the British Institute of Persian Studies

۴. اسنادی از مطبوعات ایران (۱۳۴۰ - ۱۳۲۰

ه. ش. / تهیه و تنظیم: اداره کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس جمهور. چاپ اول: تهران، سازمان چاپ و انتشارات، (۱۳۷۸). مقدمه: صفحه

- شش - هفت.
۵. همان اسناد شماره ۱ تا ۱۳.
۶. مطبوعات ایران از شهریور ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۶/گردآورنده و مترجم: دکتر حسین ابوتراییان. چاپ اول: تهران، انتشارات اطلاعات، (۱۳۶۶)، ص ۶.
۷. همان، ص ۶.
۸. همان، ص ۱۶.
۹. شهریور ۲۰ و مطبوعات ایران (پژوهشی در ساختار مطبوعات ایران ۱۳۲۰ - ۱۳۲۶) // پروفیسور اول ساتن؛ دکتر گوئل کهن. چاپ اول: تهران، سازمان چاپ و انتشارات، (۱۳۸۰)، ص ۱۰ (پیشگفتار).
۱۰. همان، ص ۹ - ۱۰.
۱۱. همان، ص ۹.
۱۲. روزنامه نگاری در کردستان / جمال خزانه دار؛ ترجمه: احمد شریفی. چاپ اول: مهاباد، نشر کاک، (۱۳۵۷)، ص ۱۵ - ۱۸.
۱۳. یادآور می شود ابوتراییان در مواردی برخی توضیحات را نیز به ترجمه خود اضافه کرده است.
۱۴. ر. ک: نشریه خاور نو، ص ۹۳ - ۹۴، ۱۶۵؛ نشریه ندای گرگان، ص ۱۵۴، ۱۶۶.
۱۵. شهریور ۲۰ و مطبوعات ایران، ص ۵۲.
۱۶. همان، ص ۶۵.
۱۷. راهنمای مطبوعات / فروغ الزمان نوری اصفهانی. چاپ اول: اصفهان، انتشارات نقش مانا، (۱۳۸۰)، ص ۳۹.
۱۸. شهریور ۲۰ و مطبوعات ایران، ص ۷۹.
۱۹. روزنامه هراز، ش ۴۵ (جمعه ۱۲ بهمن ۱۳۲۴)، ص ۳.
۲۰. شهریور ۲۰ و مطبوعات ایران، ص ۱۲۲.
۲۱. «تاریخچه مطبوعات ایران» (قسمت ۶) // محمود نفیسی. - آمده در: تحقیقات روزنامه نگاری، سال ۶، ش ۲۲ - ۲۳ (زمستان ۱۳۴۹ - بهار ۱۳۵۰)، ص ۳۹.
۲۲. شهریور ۲۰ و مطبوعات ایران، ص ۱۷۷.
۲۳. همان، ص ۱۷۸.
۲۴. تاریخ روزنامه نگاری ایران: مجموعه مقالات (ج ۲) // فرید قاسمی. چاپ اول: تهران، سازمان چاپ و انتشارات، (۱۳۷۹)، ص ۴۹۷ - ۴۹۸.
۲۵. شهریور ۲۰ و مطبوعات ایران، ص ۱۸۷.
۲۶. ر. ک: «مطبوعات فارسی دولت انگلستان در هند در دوره اشغال ایران توسط متفقین (۱۳۲۰ - ۱۳۲۵)» // معین الدین محرابی. - آمده در: رسانه، سال ۱۲، ش ۱، پیاپی ۴۵ (بهار ۱۳۸۰)، ص ۱۲۴ - ۱۲۷.
۲۷. شهریور ۲۰ و مطبوعات ایران، ص ۱۹۵.
۲۸. بررسی تاریخی روزنامه های آذربایجان
- از ۱۳۲۰ تا ۱۳۸۰ موسی مجیدی. پایان نامه دکترای کتابداری و اطلاع رسانی از دانشگاه آزاد اسلامی (واحد علوم و ارتباطات)، سال تحصیلی ۱۳۷۹ - ۱۳۸۰، ص ۳۲ - ۳۳.
۲۹. تاریخچه روزنامه نگاری در قم / احمد رحیمی. قم، چاپخانه نوین، (۱۳۴۸)، ص ۲۷.
۳۰. تاریخ جراید و مجلات گیلان (از آغاز تا انقلاب اسلامی) // فریدون نوزاد. چاپ اول: تهران، سازمان چاپ و انتشارات، (۱۳۷۹)، ص ۱۹۱.
۳۱. موجود در آرشیو نگارنده.
۳۲. در نخستین شماره از سال اول مجله نور دانش (هفتگی) که به تاریخ پنجشنبه ۲ مهر ۱۳۲۶ منتشر شده است، در صفحه ۶ این آگهی درج شده است: «برای اطلاع از شرایط و مزایای کارمندی [انجمن تبلیغات اسلامی] و پیشرفتهای اخیر ما، درخواست کنید تا یک مجله ده صفحه ای مصور به قطع بزرگ به نام [برادری اسلامی در جهان] به طور مجانی برای شما بفرستیم».
۳۳. تاریخ مطبوعات قزوین / محمدرضا حمیدی. چاپ اول: قزوین، انتشارات طه، (۱۳۸۰)، ص ۱۲۷.
۳۴. ماهنامه فرهنگ خوزستان، ش ۱ (بهمن ۱۳۴۱)، ص ۸.
۳۵. تاریخ مطبوعات قزوین، ص ۱۴۶.
۳۶. جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان (ج ۱) // محمدعلی سلطانی. چاپ دوم: تهران، مؤسسه فرهنگی نشر سها، (۱۳۷۴)، ص ۳۳۸.
۳۷. سیری در کوچهای خاطرات (تبریز از شهریور ۱۳۲۰ تا انقلاب اسلامی) // حمید ملازاده. چاپ اول: تبریز، انتشارات ارک، (۱۳۷۳)، ص ۳۳ - ۳۵. در این کتاب می خوانیم:
- «چهارشنبه پنجم شهریور [۱۳۲۰] روزنامه ای به نام شعله در یک صفحه انتشار یافت و مجانی بین مردم توزیع گردید. بر سر کلیشه روزنامه این جمله چاپ شده بود: زنده باد دوستی اتحاد شوروی و ایران».
۳۸. «شوروی بر تاریخ روزنامه نگاری در ایران» (بخش ۲۷) // اسماعیل جسیم. - آمده در: مجله ره آورد چاپ لس آنجلس، ش ۳۶ (تابستان ۱۳۷۳)، ص ۱۷۳.
۳۹. در شماره ۴ از سال اول هفته نامه جهان فردا که به تاریخ چهارشنبه ۱۷ آبان ۱۳۲۳ منتشر شده، در صفحه ۴ این آگهی درج گردیده است: «مجله کودک: استفاده از مجله کودک را که به مدیریت جوان دانشمند [عباس علی] روحانی منتشر می شود به عموم خانواده ها توصیه می کنیم».
۴۰. در هفته نامه نسیم صبا (دوره ۳، سال ۲۱، ش ۱۳، شنبه ۴ تیر ۱۳۲۲، ص ۲) این آگهی به چاپ رسیده است:
- «کیوان یا شاهکار مطبوعات: نام عالیترین سالنامه ای است که همه ساله در اوایل اسفند چاپ و پخش می گردد... بابل، سالنامه کیوان».
۴۱. تاریخ روزنامه نگاری ایران: مجموعه مقالات (ج ۲)، ص ۵۰۳.
۴۲. ر. ک: مهرگان، سال ۴، ش ۱۰۴ (سه شنبه ۱۴ بهمن ۱۳۳۱)
۴۳. فهرست روزنامه های موجود در کتابخانه ملی ایران (ج ۲) // کبری خدابست و فاطمه خورشیدی. چاپ اول: تهران، کتابخانه ملی ایران، (۱۳۶۳)، ص ۲۴۶.
۴۴. روزنامه و روزنامه نگاری در خراسان (از آغاز تا شهریور ۱۳۲۰) // دکتر حسین الهی. چاپ اول: مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی، (۱۳۷۹)، ص ۳۲۲.
۴۵. تاریخچه روزنامه نگاری در قم، ص ۳۲.
۴۶. راهنمای مطبوعات ص ۲۵۷ - ۲۵۸.
۴۷. موجود در آرشیو نگارنده.
۴۸. دوره ای از چند سال نخست این نشریه در آرشیو نگارنده موجود است. از آنجا که آقای گوئل کهن به صورت آشفته ای از این نشریه یاد کرده بود، اقدام به معرفی مجدد این نشریه گردید.
۴۹. دوره ای از سال نخست این نشریه در آرشیو نگارنده موجود است.
۵۰. ر. ک: خورشید ایران، سال ۲۳، ش ۹ (یک شنبه ۲۳ اردیبهشت ۱۳۲۴)، ص ۳.
۵۱. همان، ص ۳، ۱.
۵۲. «نشریه های ارمنی ایران» / لیون میناسیان؛ ترجمه آناهید هوسپیان. - آمده در: پژوهشنامه تاریخ مطبوعات ایران، ش ۱ (۱۳۷۶)، ص ۵۵۷ - ۵۵۸.
۵۳. همان، ص ۵۶۱.
۵۴. همان، ص ۵۷۲.
۵۵. همان، ص ۵۶۳.
۵۶. همان، ص ۵۶۳.
۵۷. همان، ص ۵۶۳.
۵۸. «تاریخچه مختصر جراید و مجلاتی که در ایران به زبان ارمنی انتشار یافته است» // عزیز دولت آبادی. - آمده در: مجله هور، سال ۱۳۵۰، ص ۸۷.
۵۹. «نشریه های ارمنی ایران». ص ۵۶۶.
۶۰. مطبوعات بوشهر رکنی اساسی در تاریخ روزنامه نگاری ایران سید قاسم یاحسینی. چاپ اول: بوشهر، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی بوشهر، (۱۳۷۴)، ص ۱۰۷ - ۱۱۲.